

ПАРАДОКСИ РЕАЛЬНОГО ТА ДУХОВНОГО МИРУ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

Глускін В.В.

*Міжнародний університет «Рівненський економіко-гуманітарний інститут»
імені академіка Степана Дем'янчука*

*Присвячується пам'яті академіка Степана Дем'янчука
Лейтмотивом дослідження, яке автор пропонує для обговорення, є неординарна постановка питання про споконвічну проблему протистояння зла і миролюбства у світовій історії. Підставою для такого погляду, на думку автора, служитиме явна невідповідність етичних ідеалів свідомості та реальності, криза духу, що з кожним століттям приймає все більш загрозливий та непримиримий характер. Водночас, автор намагається уникнути крайностей філософського песимізму, помітного у відомих публікаціях мислителів минулого та сучасності, але разом з тим, підкреслює необхідність актуалізації предмету обговорення як глобальної проблеми суспільної свідомості.*

В глобальній картині історичних відносин немає нічого більш суперечливого та абсурдного ніж протистояння війни та миру. Люди вже не обманюють себе надіями на позитивну силу моральної заборони, котра могла б стати основою загального законодавства всіх мешканців планети. Щоб будинок стояв довго йому потрібний міцний фундамент, опора, з якої він виростає. Але чи існують такі підвалини в нашій історії, якщо її першими актами були гріхопадіння та братовбивство? Метафізичні узагальнення розуму більше нагадують сентенції, які час від часу підтримують віру в гармонію людини та природи, однак залишаються нереальними для сучасного життя. Створюється загроза масового психологічного синдрому, фатальної приреченості історії, яка буде тягнутися в замкненому колі з нав'язливим маренням, демонструючи криваві сюжети війни, голоду та ворожнечі. Гірше за все, такі погляди підсилюються загальновідомими фактами історичної хронології, яка, зокрема, стверджує, що упродовж 3362 років дослідженої історії 3135 років йшли війни і лише 227 років зберігався відносний спокій у відносинах між державами та народами. Відомо, що статистика завжди дає привід для різних, часто-густо суперечливих узагальнень.

Апокаліптично можна припустити, що загальний сюжет воєнної історії неминуче стане фатальним і замкнеться на її останній жертві, не залишивши після себе свідків. Іншими словами, страшний образ дамоклевого меча все далі набуває риси реальності як загрози життю людства. Ми вже не віримо у безумовність миротворчої політики, що кінець кінцем прийме моральну форму, відображуючи у своїх поняттях не мету, а смисл існування та боротьби, ідею благорозумності. І не випадково, один з відомих політиків колишній міністр іноземних справ Франції Роберт Шуман, з гіркою визнав остаточну безпорадність миротворчої політики, бо справа, підкреслив він «не у зміні політиці, а у зміні людей». Тобто, що тільки високі особисті моральні якості, розвинуте відчуття особистої відповідальності та свідомість невиконаного обов'язку перед історією, може викликати прилив миротворчої енергії у міжнародному русі за мир без насильства та світ без зброї.

Невідомо, коли це відбудеться і стане загальним надбанням всесвітньої історії, але незалежно від ставлення індивідів до цього, питання тверезих оцінок прозаїчної реальності, котра, на жаль, ніколи не рахується з пафосом високої мети, людство, щоб врятувати своє життя, коли воно відчує, що стоїть на краю безодні, вимушено буде прозріти і відкрити для себе істину, котру в останню мить заберуть з собою у безсмертя покоління минулих часів. Скільки б людство не скоїло у своїй історії помилок, які б зустрічні потоки не втягли його народи у вихори непередбаченого світу, у нього завжди залишається можливість шукати істину та знайти її. Для цього треба

оглянутися у минуле і зрозуміти, що людина не байдужий свідок драматичної історії, а її творець і руйнівник, і, що від неї залежатиме як буде розв'язана споконвічна суперечність об'єктивного та суб'єктивного: чи підніметься вона врешті решт на Олімп свого космічного призначення або назавше буде у міцних обіймах об'єктивних умов і в молитвах каятися у Стіни Плачу. І це стане головним підсумком всієї її історії, альфою та омегою науки про людину - неперевершене творіння Світового Духа та природи, покликану своєю сутністю уособлювати сили розуму, добра, порядку і водночас демоном їх руйнування та неприборканого зла. Бо як сказав Еклезіяст, у всьому є «час війни і час миру!» (Екл. 3.8).

Щоб судити про переваги миру або війни і, тим самим, зупинити свій моральний вибір на користь добра чи зла, нам слід звернутися до історії - неупередженого свідка та літописця подій всіх часів. Вільна від узагальнень, оцінок та поглядів вона з хронометричною точністю відтворює в пам'яті все, що було й те, що є, надаючи можливість всім прихильникам Клію шукати у пережитому часі матеріал для власних досліджень. Подекуди ще й сьогодні вважають, що історію створили історики, тобто, вона така, як її описують та вивчають, а тому в ній повинен зберігатися плюралізм думок, кожна з яких, звичайно, претендує на істину. Що ж, скористаємося цією можливістю і висловимо свої думки з приводу місця, ролі та значення війни та миру у всесвітній історії. Однак спочатку звернемо увагу, що як у звичайному слововживанні, так і у науковій термінології існує традиція послідовності часів, тобто, поняття «війна» передує поняттю «мир». Випадково, чи це відображення реального зв'язку у логіці понять - проблема логічного позитивізму або семантики. Ми ж зупиняємо увагу на словосполученні війни та миру з метою вивчення їх зв'язку в каузальній картині світу. З боку формальної логіки війна - це порушення миру. Але як можна порушити те, чого раніше не було в людській історії, бо, як свідчить найдавніший свідок доісторичних подій - Біблія, вона почалася з гріхопадіння та братовбивства? Погодимося, аргумент не привабливий для прихильників ідеї духовного миру, яка захищає субстанціональну основу світопорядку і, тим самим, виносить проблему миру каузально на другий план, тобто як наслідок. Проте людину сьогодні більше хвилюють не філософські екзегези Святого Письма про походження зла і не семантичний аналіз фразеологічних зворотів, а проблема сталості війн в історії всіх цивілізацій та народів. Всім відомо, що коли вичерпуються засоби політичного тиску у розв'язанні спірних питань або спроби мирного регулювання за столом переговорів, останнє слово залишається за армією. «Війна, - писав з цього приводу німецький генерал XVIII століття, більше відомий як воєнний теоретик, Карл Клаузевіц у своїй праці «Про війну» - є продовження політики немирними засобами».

Однак, те, що ми знаємо про історію війн, мало допомагає у тому, щоб врешті решт позбавитися відчуття загрози та їх фатальної неминучості як прокляття всіх часів. Доведено, що все, що пізнане, може бути змінено, тобто розвинено у нові форми буття або усунено назавжди як перешкода на шляху життя. На жаль, це не стосується проблеми війни, яка була і мабуть ще довго буде розкручувати кінетичну енергію маховика всесвітньої історії. Нам відомі причини їх виникнення, мета, характер, зв'язок з наступним розвитком подій тощо. Знаємо також, що тріумф перемоги обмежений часом, який залишає після себе уламки колишньої величі. Приголомшена перемога Ганнібала над римлянами під Каннами не врятувала Карфаген від руйнування. Пелопоннеські війни принесли славу Спарті, за що вона була покарана своїм наступним небуттям. Двохсотрічна монголо-татарська навала на мусульманський та християнський світ закінчилася їх розпорощенням та асиміляцією в чужорідних етносах. Не була винятком ейфорія захоплення військовими перемогами і у наступні часи. Про це недвозначно говорить також історія політичного екстремізму імперських ідей і у насиченому воєнними подіями двадцятому столітті.

І все ж, змушені гірко усвідомлювати, що феномен війни має загальну сутність в усій світовій історії. Не має рації заперечувати, що саме війни диктують умови нового миру, дозволяють, образно кажучи, одним ударом розв'язати суперечності навіть

епохи, для чого у мирні часи потрібні були б десятиріччя. Стало трюїзмом стверджувати, що мир - це альтернатива війні, мета, що сама визначає віковичний смисл історії. Але спробуємо, в дусі Ніцше, уявити собі світ без боротьби, напруги пристрастей та військових змагань, ворогів та друзів, тріумфаторів та переможених, зростання та падіння, і ми відчуємо похмуру картину механічної одноманітності життя, що приречене на повільне зникнення. Сили, що від роду заряджені енергією руху до оновлення життя, кличуть до бою без вагань, руйнують перешкоди на шляху до мети, минаючи пороги довготерпіння, споглядання та розсудливості, з надією перемоги. Пафос подвижництва невичерпний у проявах волі. Його не лякають втрати, оскільки вони неминучі на крутих сходинах непротореного шляху, бо, як відомо, там, де йде двобій, перемога може належати одному. Погодимось, що спроби виправдання війн, посилюючись на вражаючу статистичну закономірність в їх літочисленні, породжує тлумачення, протилежні гуманістичним традиціям суспільства. Проте важко вважати істинною тривіальну думку, що всі війни, незалежно від їх характеру та причин, є примушеними діями або результатом недосконалості суспільного буття, нездатності або відвертого небажання узгоджувати наші плани чи вольові акти з обачливістю розуму та моральної свідомості. Все ж таки слід зважити й на те, що хронологія та літописи війн заповнюють всі сторінки історії, що кожний декрет, декларація або угода про мир є фабулою політичного курсу держави, підтримує її міжнародний авторитет, хоч і є, за рідким винятком, черговим обманом мас. Майже в усіх країнах нарощується воєнно-промисловий потенціал, формуються військові блоки та союзи, небезпечно скорочуються, з оглядом на перспективу, строки технічного переозброєння армії, підтримується дух мілітаризму у вихованні національної психології. Сьогодні політики, яких за давньою традицією звинувачують в першу чергу у зростанні міжнародної напруженості, слушно зауважують: все, про що ми думаємо та що робимо - це спроба знайти кращу з найгірших можливостей загальної кризи всіх систем, культур та народів. І дійсно, політика та близька їй за духом дипломатія все одно, що кожух взимку: він непривабливий та старомодний, проте береже тепло. Не політика учинила зло, а зло примусило людину шукати захист від нього у політиці. Трапляється, і на здорових гілках, замість плодів, з'являються хвороботворні нарости і тоді політика, зраджуючи собі, піддається пристрасті фізичного насильства, щоб продемонструвати самочинне право грубої сили над свободою людини. Засуджувати силу як таку, те ж саме, що ломитися у відкриті двері. Вона може бути й неприборканою, коли вичерпуються всі можливості припинити зло переконаннями та мораллю. Тому йдеться не про саму силу, а її мету та невиправдані засоби її використання. Матеріальне не може поглинути ідеальне без залишку, розчинити ідею в річках людської крові. Хто думає про мир не вдається до сили як саомети, сам обмежує її законом. Однак в ситуаціях афористичної формули вибору «бути чи не бути», коли логіка, яка ще вчора освячувала пальмову гілку, сьогодні, зраджуючи своїм правилам, переко-нує змінити орала на мечі, політика переходить від слів до діла. Перемога над ворогом безнадійна, якщо поступає йому в силі. Мораль тут ні до чого, як і віра на заступництво вищих сил. Ідеї миротворчого подвижництва, загальнолюдських інтересів, рівності народів та рас доречні у соціокультурному просторі гуманістичних та раціональних традицій історії, філософії, релігії, науки, але не призначені для діалогу з прихильниками грубої сили. Лицедійство в політиці слід викривати до того, коли воно само здерє з себе маску і розкриє справжнє своє обличчя та наміри на майбутнє, де словник моральних синонімів є предметом одіозної критики та глузування. Слова, не підкріплені справами, небезпечні своєю двозначністю; вони створюють враження участі у загальному пориві до завітної мети і водночас можуть змінити свою редакцію, коли цього вимагатимуть інші обставини життя. Реальність може бути осягнена лише у результатах, коли, якщо й можна, що-небудь змінити, то тільки для того, щоб опинитися у новому колі ще більш складних суперечностей. «Мабуть, - пише з цього приводу С. Франк, - тут залишається тільки вибір: або чесно та мужньо дивитися в обличчя фактам життя, яке воно є насправді, або боязко сховатися від них,

віддатися мріям про життя, як воно повинно було б бути, щоб мати смисл ... Надія побачити свою мрію здійсненою, визнати в ній істину, - чи не є це самообман полохливих душ, що тішать себе брехнею, щоб не загинути від жаху перед істиною». [3;522]

Глибинні процеси оновлення форм людського життя не завжди можуть однозначно провіщені. Дезінтеграційні тенденції політичного та етичного виокремлення держав, народів, підсилені міжконфесійною боротьбою, прагматично девальвують будь-яку об'єднанию ідею, якщо вона не враховує, хоч частково, попередній досвід міжнародних суперечностей. Ця боротьба нескінченна, оскільки тільки символічно можна уявити загальнолюдський рух до вищої мети - тотожності дії та смислу, як абстракцію, що, до речі, не мала історичних аналогій. Поки людство не знайде радикальний спосіб розв'язання альтернативи між боротьбою за існування, напруга якої нерідко приймає атавістичний характер морально-психологічного виродження та миротворчої діяльності, тобто здійсненою формою безперервної метаболічної трансформації цих складових загального соціального організму, світ не буде у безпеці. «Не виключено, - зауважує Е. Фромм, - що людина знищить життя на Землі або зруйнує все цивілізоване життя і цінності які подекуди ще де-ніде зберігаються, та створить варварську тоталітарну організацію, яка буде правити там, що залишиться від людства». [4;374] Песимістичні застереження такого глузду рефреном озвучують похмуру імовірність не такого вже далекого майбутнього. Висновок напрошується сам собою: щоб не втопитися - треба вміти плавати, не бути переможеним - вчись перемогати, не хочеш опинитися в обіймах ворожнечі та зла - не лякайся та не уникай їх, а йди назустріч, долаючи силу силою. Людина від природи невтомно працездатна та ініціативна. У найкритичніші періоди своєї історії, після пережитих катастроф та трагедій, вона на руїнах і згарищах відроджує втрачене; з вірою у майбутнє мужньо йде назустріч новим, можливо, ще більш складним випробуванням, доводячи свою владу над обставинами життя. Якщо хтось на цьому шляху й впаде, втрата не зупинить повноводну течію руху, сповнену невичерпної енергії творчого зростання. Але ж і історія невблаганна до втрат, ставлячи раз за разом перед прийдешніми поколіннями одну й ту ж вимогу про колективну безпеку ціною найменших жертв. Ясна річ, якщо проблема війн виявилася нерозв'язаною упродовж кількох тисячоліть, причину її слід шукати не в бажаннях, вольових актах чи у геополітичному екстремізмі, а в самоздійсненому феномені, що не визнає загальнолюдської моралі і своєю внутрішньою формою прагне змінити звичайний «хід речей» на події, які вимагатимуть вирішальних дій та сильних особистостей. Тому проблема полягає не в усуненні війн, масштабних конфліктах та інших формах боротьби у скороченому до небезпечної межі соціальному просторі і часі, а у тому, які форми прийме ця боротьба та які будуть її наслідки для подальшої історії.

В наші дні альтернатива війни та миру є загальною ситуацією вибору між культурою та варварством, середовищем, в якому опиниться людина і яке на довгі роки визначить її подальшу долю в історії. У круговороті подій ми легковажно забуваємо трагічні уроки минулого, коли спустошливі війни та навали кочівників загрожували знищенням світових культур та цивілізацій і, що тільки безсмертні ідеї відродження, які укорінені у глибинах духу, зберігають їх животворні сили для нащадків. Гунни у 2-4 століттях несли свою «культуру» у сідлах та сагайдаках. Однак вони покладали початок Великому переселенню кочівників, що стало поштовхом для утворення могутнього союзу варварських племен, які підкорили германські, римські та інші цивілізовані народи Західної Європи. їм потрібна була не культура, її духовні, інтелектуальні та матеріальні придбання, а необмежена влада грубої сили над свободою. Тому їх побут, почуття та погляди не тільки не змогли асимілювати культурні традиції західної цивілізації, а зазнали утробний процес власного виродження. Дещо подібне відбулося в країнах Східної та Центральної Європи у XIII-XV ст. після монголо-татарської навали. Проїшовши майже без опору євроазіатський географічний меридіан, мешканці степів та напівпустель, які не знали землеробства, будівництва, мореплавства, осідлості життя, відкрили для себе дивовижний світ, сповнений природ-

ними та створеними багатствами, працьовитими людьми з їх самотньою вдачею до знань і творчості, і, головне, можливістю все захоплене та награване перетворити у власну здобич своїх перемог. Але спадкоємці скотарських часів не владні над внутрішньою формою історії. Вогнем і мечем можна пройти по всіх здобутках культури та цивілізації, вбити художника, поета, вчителя, зруйнувати храми та споруди віку, спалити бібліотеки, наругатися над реліквіями, але неможливо знищити мистецтво, освіту, науку, архітектуру, релігію, як і духовні надбання віку. Лише в стихії сатанинської пристрасності до насильства та великого кровопролиття сучасні ординці з ракетами наважуються піти стежками приречених. Рано чи пізно ідея світового панування розпадається на хаотичні, випадкові дії некерованого руху без мети, і тоді від фанатизованої ідеї залишається, за влучним висловом Ясперса, лише сила розумної грубості [6;347]. Проте плоди її недовговічні; рано чи пізно вони засихають на коріннях своєї безславної, так і не встигнувши відчутти насолоду животворних соків ранкової роси, вісника пробудження життя. Силою зброї можна завоювати владу, але не довір'я людини до влади. Переможений ще не значить підкорений. Ніяка зброя не може вбити в людині любов до свободи, котра детонує всезагальне обурення мас проти деспотизму влади і врешті решт виливається у визвольну війну проти своїх насильників.

Однак, ми вимушені рахуватися з тим, що політичні інтереси держав що-небудь значать для міжнародного життя коли наготові сучасна зброя - останній аргумент їх переконань. Що ж, мисливець йде за здобиччю не з порожніми руками і полювання залежатиме від того, якою зброєю він користується. Отже, прелюдією будь-якої війни є озброєння та переозброєння, а в сучасних умовах гонитва озброєнь між державами, мілітаризація економіки, відлуння якої гостро відчувається у змінах свідомості та психології мас, підігрітих національними почуттями та пропагандою превентивного захисту.

Світ без зброї - це блакитна мрія людства, ілюзія безтурботного життя, думка, яка, поки вчилася літати, не помітила, що у неї віднялися ноги. Виробництво зброї стало складовою частиною економіки держави, до того ж, прибутковою справою, а озброєння ознакою її міжнародного статусу. Навіть, якщо припустити неймовірне, що всі держави та народи, відчувши подих смерті від надмірності зброї, користуватися якою навчилися навіть діти, водночас оголосять виробництво зброї злочином проти людства і знищать всі її види, через невеликий проміжок часу все, що у минулому житті може різати, рубати, колоти, рухатися, запалюватися, вибухати, у кожному випадку силового зіткнення буде використане як зброя нападу, можливо, більш витонченою і небезпечнішою. Виробництво та збереження зброї стало загальнодоступним, як і товари масового вжитку і питання полягає в тому, як забезпечити правовий захист людини від загрози її масового застосування. Демонстрації воєнної техніки захоплюють могутністю, дивовижним конструктивізмом інженерної думки, надійністю у використанні, досконалістю форм і навіть дизайном глядачів, серед яких чимало й таких, що у свій час відчули цю показну міць на собі. Спостерігаючи за її розвитком, ми зміцнюємося у думці про необхідність переозброєння як рушійної сили науково-технічного прогресу, хоч і знаємо його ціну та міру небезпеки. Людина настільки звикла до зброї, що вже не відчуває відразу до неї як до знаряддя вбивства. Ми не підозрюємо, що у дисгармонії сутності людини та її існування, тим, чим вона володіє і можливістю перетворення частки наявних знарядь у засоби знищення та вбивства, криється потяг людини до некрофілії, тобто, стану, коли вона живе минулим і ніколи не живе майбутнім. Цінності таких людей, пише філософ-психоаналітик Е. Фромм, є «протилежні тим, які ми зв'язуємо з нормальним життям: не живе, а мертво збуджує та задовольняє їх. [4;31]

Поняття миру в абсолютному значенні загальнолюдських цінностей неможливо осмислити лише в межах певних історичних форм суспільних відносин, які, за загальною ознакою, характерні постійністю свого напруження як об'єктивної тенденції історичного розвитку. У будь-якій формі руху, незважаючи на рівень їх складності та

особливості, спостерігаються зустрічні явища, які, незважаючи на свої протилежності, взаємно зв'язують всі події та процеси у висхідний потік розвитку. Аналізуючи ретроспективу, ми іноді впадаємо в оману, вважаючи, що ті чи інші явища в історії можна було б уникнути чи виправити і, таким чином, уявити розвиток без парадоксів та відвертого безглуздя. Ідилічна картина «випрямлення» історії за допомогою розуму ніколи не була предметом серйозної розмови. І не тому, що вона ніде і ні за яких обставин не могла знайти себе у попередньому житті. Історія - це рух, що залишає за собою жертви та руїни, до того ж, не завжди виправдані самою ж історією. Про доцільність таких змін, а значить виправдання чи критику їх розумом можна судити по тому, що за тисячоліття людина так і не знайшла радикальних заходів запобігання зла в кожній спробі будувати життя без загрози для прийдешніх поколінь. Отже, аналітична здібність розуму виникає з матеріалу історії, а теоретичні узагальнення майбутньої «науково обґрунтованої» картини світу - лише імовірність, яка може бути доведена чи спростована тільки практикою. Тому розуму залишається визнати обережність у висновках з приводу захисту своїх прав на істину, поки не знайде достатньої підстави для судження про те, чи зможе людина коли-небудь навчитися робити уроки з історії, які стали б прикладом для прийдешніх поколінь, щоб бути господарем у своєму домі.

Проте, судити - ще не значить звинувачувати. Світ, що зайнятий собою, не стане кращим від того, що будемо провіщати неминучість трагічної розв'язки його історії в планетарній катастрофі або поклатися на щасливий випадок, який змінить нашу долю на краще. Щоб зберегти його, а разом з ним все людство, потрібний мир, тобто шукана форма суспільних відносин в межах можливостей розуму та загальнолюдських сил. Правда зброї повинна бути обернена у зброю правди, а зло переможене усвідомленням непоправності останньої фатальної помилки у заключній катастрофі людства. Але не можна не враховувати, що реальний розвиток подій не завжди рахується з нашими нормативними бажаннями, що діалектика миру та війни, злагоди та конфлікту, співдружності і незалежності не віддає перевагу у реальних подіях пережитого часу жодній з сторін. Її спонтанна логіка саморозвитку вільна від повчальних моралізувань, ідеалізації суспільних відносин за принципом виключення. Для неї немає нічого остаточного, вільного від наступних перетворень. Спонукувана необхідністю оновлення життя, діалектика суспільного життя об'єктивує всі наявні можливості, як позитивні, так і негативні, щоб діючи методом проб та помилок, надати історії можливість самовизначення поступу. Моральне засудження кровопролиття як і загалом нелюдськості, само по собі не змінює дійсності. У кращому випадку воно може бути підставою для засудження розумом, однак не звільняє історію від пристрастей. І людина змушена це розуміти, щоб вчитися превентивно впливати на ходу історії, з урахуванням її попереднього досвіду з його невблаганними протилежними тенденціями зростання росту небезпеки чергового глобального вибуху. Все це здається аномалією історії, абсурдом, результати яких суперечать здоровому глузду. Проте, пам'ять про пережиті трагедії минулого ми сприймаємо поза зв'язком з майбутнім. У свідомості вишикується спіраль висхідного процесу історії, де навіть попіл та прах можуть бути обернені у нові форми культури та цивілізації. Напрошується висновок, якщо війни не можна виключити з історії, то увага наукової, політичної, громадської думки та моральної свідомості повинна бути перенесена у сферу управління вибухонебезпечними явищами, прагматичних установок, що обмежували б їх руйнівність, згубність та тривалість. Загальновідомо, що будь-яка війна закінчується миром. Однак для історії більше значення мають не самі по собі умови миру, а їх вплив на подальший розвиток подій, зміни у взаємовідносинах між державами та народами. Здавна люди кажуть, що поганий мир все ж таки краще ніж війна. Але важко погодитися і з тим, що угода про мир зможе протягом довгого часу штучно підтримувати дружні відносини, коли в наявності всі ознаки їх неминучого розриву. Звичайно, за взаємним бажанням сторін, конфлікт можна і треба було б погасити заходами політичного урегулювання альтернатив. Але такий крок дозволяє лише

виграти час, щоб використати його для зміцнення сил та продовження боротьби за свої інтереси силовими засобами. Безперечно, ідея миру завжди викликає ностальгічну потребу до життя, заповнену творчістю та співдружністю. І тому людина, переживаючи чергову кризу своєї історії, не втрачає надію про час, коли людство, втомлене війнами та нескінченними втратами, нарешті, зможе зайнятися впорядкуванням відносин, щоб ніхто не заважав жити іншому. Однак, поки що змушені рахуватися з реальністю, зокрема, з тим, що статистика чергування воєнних та мирних років далеко не на користь останніх. Історик, досліджуючи причини, характер, масштаби війн, матеріальні та моральні втрати, не може не звернути увагу, що після них відбуваються суттєві зміни якісні у соціально-економічному просторі та політиці, технічному переозброєнні господарства і навіть у свідомості цінностей. Реальність більш жорстока, ніж ми цього б хотіли, і розум залишається самовчителем історії без надії перемогти зло словом. І поки у хронології найбільш відомих подій, пережитих народами та спільнотами, війни залишаються точками відліку історії, людству будуть потрібні не тільки каменярі, але й трунари.

Зрозуміло, об'єктивність та загальність війн у всіх епохах, ще не доказ їх необмеженої влади над людською долею. Війна, як і її протилежність - мир, відображають стан світової історії, суперечності її розвитку, які, долаючи взаємний опір, разом стають рушійною силою висхідного процесу, самоутворенням нових форм суспільного буття. В категоріальному синтезі їх зміст, мету та характер можна зрозуміти в контексті врахування всіх обставин та суперечностей, що обумовлюють необхідність та своєчасність розв'язання нагальних проблем вимогами часу. Віддаючи моральну перевагу ідеям миру, як фактору стабілізації суспільних відносин і разом повчального уроку для прийдешніх поколінь, ми не можемо минути, чим закінчувалися всі попередні спроби довговічного миру. Як у природі, все, що приймає форму статистичної закономірності, зводячи всі результати динамічних процесів в загальну картину нової дійсності, поняття «мир» також детерміновано попередніми явищами і відображає не стільки мету, а міру можливого, яку можна переступити, коли змінюються обставини. В політичному житті поняття миру продиктоване не потребою збереження істинної людяності, а прагматичними інтересами сторін, які не виключають можливість продовження боротьби. Політика завжди відрізнялася категоричністю та недвозначністю своїх суджень і висновків. Зараз вже важко установити авторство відомого з стародавніх часів вислову «хочеш миру - готуйся до війни», що хоч й став притчею во язицех, але з афористичною точністю відображає споконвічну суперечність невлаштованості людської долі та примарність ідеї вічного миру. В устах Ніцше ця думка отримала своє друге народження як настанова, що звільняє людину від моральної відповідальності за заподіяне зло. «Ви, - вже не радить, а наказує філософ, - повинні любити мир як засіб до нової війни. І короткий мир більше, ніж довгочасний» [2, 37]. Безапеляційні судження часто-густо поступаються об'єктивністю, викликаючи суперечливі оцінки та ставлення до них. Тому, щоб виправдати їх, а у даному випадку переступити межу абсурду, потрібна мужність правди, якою б жорстокою та безглуздою вона б не здавалась з огляду втраченого смислу. Але володіти правдою - ще не значить знати істину споконвічного та загального у всесвітній історії. Хто бачить історію лише у злі, що зробило людину покірливим виконавцем волі, доводить свою спорідненість зі злом, оскільки не бачить для себе іншого виходу змінити своє становище як через випробування насильством. Реальність кровопролиття, яке проходить рефреном через всі каскади могутнього потоку невичерпних людських сил до оновлення життя, не зробить його води червоними. Всі спроби зв'язати трагізм історії загальною ідеєю, як це, наприклад, прагнули зробити Гегель, Шопенгауер, Ніцше, Маркс, Тойнбі, Ясперс та інші історіософи, стикалися з проблемою протидії зла, яка відчутно знецінювала позитивне значення їх вчень для моральної практики.

У свій час єврейські мудреці сформували оригінальну парадигму з усіх відомих вчень та думок про мир як благодать, що дарована людству Богом: «Всевишній, благосло-

венний Він, не знайшов ніякої іншої посудини, яка змогла б вмістити Його благо, крім миру». Коментуючи цей мудрий вислів, що ставить ідею миру в основу будь-якого добра, ізраїльський мислитель, математик та теолог Адин Штайнзальц відмітив, що думка підкреслює дуже важливий аспект проблеми: «мир як стан - це посудина, що може заповнювати благо, однак може нічого не утримувати, тобто бути порожньою». Неважко зрозуміти, що філософ розмежовує ідею духовного миру, споріднену з буттям та її соціальні інтерпретації в поняттях практичного розуму. Ідея миру сама по собі не пролог, а епілог історії і її рух залежить від численних якісних перетворень у духовному та соціальному житті, зростання моральної культури суспільства та особистості. Глибочезний смисл ідеї духовного миру у всеосяжності добра, єдності високої мети та засобів, загальній безкорисливості і визнанні рівності всіх народів та людей без обмеження та умов. Інакше кажучи, це рух, сповнений взаємною моральною відповідальністю людства перед майбутнім. Без цього ідея миру розпорошується у незліченні тимчасові акти умиротворення, які, безумовно послабляючи подальше зростання напруженості та ворожнечі, не роблять вчорашнього ворога другом. Більш за те, слушно зауважує Штайнзальц, розлад між ідеєю миру та предметними формами її модифікації у суспільному житті, призводить до того, що ідею духовного миру заповнюють справами, що суперечать її суті та обезцінюють світове значення у загальній історії.

Отже, ми знову повертаємося до питання про дві іпостасі миру - як духовної ідеї, основи світопорядку та можливості його проявів у соціокультурному просторі сучасного світу. Звичайно, проблема не виникла б, якщо б історія знала часи безтурботного існування людських: спільнот, вільних від боротьби, пристрастей та страху перед смертю. Але змушені рахуватися не тільки з тим, що повинно бути, а й з тим, що є, тобто реаліями пережитого часу. В ідеї духовного миру є своя вища мета злету, яка запалює миротворчу діяльність подвижництвом. Її альфою та омегою є поступове подолання зла, шлях до самовдосконалення, звільнення від суєти суєт, душевний спокій, досягнення гармонії людини та світу. Однак, як і у всьому, що пов'язано з розвитком на шляху до нескінченно віддаленої мети, з'являються точки перетинання ідеального та матеріального, можливості та дійсності, які гасять натхнення творчого пориву, поступово повертаючи його до перевіреному віками досвіду життя, що був й ще надовго залишиться наочним уроком передбачливості, обережності у соціально прагматичному виборі.

Як вже було підкреслено, ідея духовного миру - це вже зліт людської думки, прагнення та волі і володар її гідний бути одним з посвячених у таїни вічності. Випереджаючи час, ідея духовного миру дозріває при повному світлі, але таїна її провиденції розкривається в проміжках будення лише тоді, коли випробувані всі можливості матеріальних перетворень та втілення у предметні форми колективної діяльності, тобто суб'єктивно. Уявлення може асоціювати у свідомості і найімовірніші перспективи на тернистому шляху ідеї. Але її політ у безмежній царині чистої думки припиняється там, де ми наочно переконаємось, що вона несвоєчасна і навіть згубна. Істина не зрощується в тепличних умовах. Перше ніж стати такою, вона повинна пройти всі випробовування на роздоріжжі хиб та гірких помилок.

Загроза девальвації ідеї духовного миру, як зрештою і всіх високоморальних ідей нашого часу, укорінена в низькопробній культурі бажань мас, котрі з великим запізненням сприймають загальну потребу духовного очищення від бруду буденщини, що глибоко вросла в консервативний апарат мислення, психологію звичок та традицій минулого. Щоб зламати цей опір, який створює потужні перешкоди на шляху до соціального та духовного оновлення світу, людство само повинно визначити свій остаточний вибір: продовжувати свій шлях у майбутнє на уроках минулого або, як сказано в Євангелії від Івана, пройти через горнило очищення вогнем. Отже, вибір за людиною.

Справжня суть миротворчого процесу не обмежується декларативними формами пропаганди засудження та заборони війн. Історія без війн - гра безґрунтовних уяв,

бо вона ніколи не була такою, і, хоч це парадоксально, завжди знаходить у війнах благодатний матеріал для самосвідомості національно-політичного руху. А заклики до всезагального роззброєння, встановлення контролю та запобіжних заходів зростання небезпеки стосуються лише деяких, найбільш небезпечних видів зброї масового знищення. Однак, діалектична залежність війни та миру жорстко уривається, коли ми переходимо від ретроспективних досліджень історіографічних матеріалів до прогностичних оцінок можливості безальтернативного остаточного розв'язання цієї проблеми в межах історії. В пролегоменах есхатологічних передбачень, що згодом мають прийняти логічно осмислену у поняттях форму всезагального знання всесвітньої історії, перспектива майбутньої світової війни усвідомлюється як фатальний крок найвищого злету та такого ж падіння, людським, у духовну безодню вічності. Залишається сподіватися, що не інстинкт самозбереження, а свідомість екзистенції одиночної людини зможе відвернути загрозу трагедії апокаліптичного завершення людської історії і врятувати Людину Землі від безславної смерті у нескінченному Космосі.

Якщо альтернатива війн и та миру залишиться каменем спотикання загальнолюдської долі, то подальша доля світової історії людства залежатиме від того, хто буде дійсним володарем найновіших засобів техніки знищення і чи будуть вони використані в межах розумної самооборони проти реальних сил, що стоять по той бік добра. Звичайно, у нашому повсякденні, де все, що ми приймаємо за стале стає відносним, гостропроблематичним, неможливо остаточо провести межу між добром та злом, творінням та руйнуванням, пробудженням та улюдною ентропією. Тому, остаточний вибір їх між уречевленими проявами у бурхливому вихорі подій, де одне руйнує друге й навпаки, буде відчутним лише за умовою якісних змін, збереження внутрішньої форми історії, яка шукає у минутих явищах вічний смисл оновлення. Кожного разу, коли свідомість прагне уявити загальну картину майбутньої долі людства, відчувається вразливість та відносність власних дефініцій. Уявлення дозволяє малювати думки у рожевому світлі ідеальної перспективи, як це сказано у символічному пророцтві Ісаї: «І мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої - на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни!» (Іс. 2:4); «І буде роботою істини-мир, а працею правди - спокійність і безпека навіки» (Іс. 32:17). В основі таких духовних ідей тверда віра у наперед установлену Богом споконвічну гармонію світобудови та світоздійснення - субстанції вічного та цілого. У найвеличнішому творчому космічному діянні Світового розуму, людині, як модусу, відведена роль співучасника творчих перетворень без ризику порушення світопорядку. Але це вимагає від неї обережності та передбачливості у виборі мети діяльності, якій завжди тісно в обжитому просторі буденщини. Розв'язуючи завдання подолання недосконалості наявних форм суспільно-історичної практики на шляхи пошуку невикористаних можливостей, людина, безумовно ніколи не зупиниться на досягнутому. Цього вимагає її творче покликання, що становить найважливішу рису її якісної відмінності від всіх інших речей, що є у Всесвіті. Однак, чи існує межа таких можливостей або їх ідеальний зразок як поняття і наскільки воно суттєво для гносеології історії? Адже ми мусимо визнати, що не прийшов ще час, щоб мудрість просвітила наш розум, дії та погляди на майбутнє, навчила підтримувати відносну рівновагу інтересів у розподілі матеріальних благ, політичному, моральному та духовному житті, щоб відмовитися від застосування сили там, де переконує Слово. Бо Слово вчить, а сила примушує. Але навчання не кожному по душі, тоді як з зброєю, всім відомо, проблем немає. І поки слово навчить добрій справі, людина встигне наробити чимало лиха як собі так і іншим.

Проте свідомість та високі почуття не втомлюються, щоб повернути людину до її первородно! якості, допомагають їй пройти через чистилище совісті та сорому. Відношення до життя, особистий досвід та переживання можуть дисгармоніювати метафізику ідеалу та предмета, втягнути людину у коло подій, чужорідних її сутності та особистим інтересам, розвинути у ній потяг до усупільнення свого місця та ролі в

загальній течії масового зла з ризиком для свого існування. Однак внутрішня рефлексія самосвідомості, звернута до онтологічних чинників витоків людяності, з часом робить свою справу, попереджуючи згубні наслідки зловмисних задумів ескалації насильства. Питання тільки у тому, щоб людина, розуміючи неможливість переховати свою долю у тісній шкаралупі обивательського щастя життя без боротьби, перемог та поразок, опанувала режисуру чергової історичної драми, не перетворюючи її у планетарну трагедію світової долі. Поки людина залишається сама собою, тобто не втрачає онтологічний центр внутрішнього духовного імперативу, ворожнеча, підігріта кров'ю, рано чи пізно викличе у ній протилежне відчуття відрази до скоєного зла, в яке вона свідомо чи несвідомо втягнута як безпосередній учасник та виконавець подій. Вбити ворога - подвиг на полі брані, про який більшість згадують з обережністю, щоб не викликати до себе підозру у некрофілії та людинофобії. Зло залишається злом і людина, причетна до нього, не може бути вільною у своїх прояхах, поки не задовольнить потребу у своєму духовному очищенні, або, як прийнято казати, зніме тягар з своєї душі. Це може і повинна зробити Вона сама, єдина істота веселіття, яка доленосно призначена для миротворчості.

Ідея миру, як говорить про це Євангеліє, це божественне відкриття, Слово мудрості, що заповнює загальне благо, субстанція цілого та неподільного, основа духовної гармонії людини та природи, загальнолюдської єдності та всепоглинаючої любові, чиста абстракція, яка тільки у пізнанні може проявити себе в окремих формах чуттєвої достовірності. Мир, як поняття, це предметний двійник ідеї миру, її гносеологічна похідна, яка увійшла у нашу свідомість як мета, сповнена смыслом. На відміну від свого ідеального прообразу, поняття миру обмежене досвідом історичного пізнання, дослідженням прецедентів перетворення війн у кровопролиття з фатальними наслідками, а також підтримкою миротворчих ініціатив, які закріплені у правових нормах міжнародного співробітництва. Наш час знає прецеденти, коли воля міжнародних організацій дозволяла на певний час тримати під контролем загальний стан немирної політики у відносно мирному міжнародному житті і тим самим доводила практичну можливість узгодження дій держав і попереджуючи локальні і навіть небезпеку світової війни. Звичайно, репутація таких превентивних заходів ще не досить висока, щоб можна було порівняти її з онтологічною бездоганністю ідеї «вічного миру». Суттєва відмінність ідеї та поняття миру якраз і полягає у тому, що між вічністю та часом немає історичних паралелей, які б дозволили б людині відтворити у земному житті принцип ідеальної гармонії безтурботного буття, як, зокрема, про це написано у Святому Письмі: «І буде роботою істини - мир, а працею правди - спокійність й безпека навіки. І осяде народ мій у мешканні спокійнім, і в безпечних місцях, і в спокійних місцях відпочинку. (Іс. 32:18) ... Вовк та вівця будуть пастися разом, і лев буде їсти солому, немов та худоба». (Іс. 65:25). Алегорична мова викладення біблійних текстів вимагає уваги та обережності до її екзегез. Пророк не малював ідилічну картину духовного світу без плоті та пристрастей, не прагнув перенести наші уяви у світ ірреальних сутностей, на порозі смерті та безсмертя, не міфологізував свідомість образами, незрозумілими для людини, як і для всього земного життя. Адже мета Біблії у пафосі духовного подвижництва у поцейбічному світі, вірі у незламність богоподібних сил, споконвічно вкладених у людську природу, їх, які кличуть людину до духовного оновлення світу у земному житті. Проте, одного бажання, навіть якщо воно освячене месіанською ідеєю спасіння, звичайно ж, замало. Ідея, якщо враховувати невизначену віддаль її далекоглядності, завжди вабить відвертістю істини, залишаючи відкритим питання її гносеологічного обґрунтування у практиці. Далечінь завжди привиджується у чистому світлі своєї природи. Її привабливість вимірюється часом, події якої можуть прийняти уречевлену форму антиідеї і на довгі роки поховати пам'ять про ідею як марну мрію, фата-моргану з присмаком крові. Зокрема, така доля спіткала вже згадану ідею вічного миру, яка з легкої подачі Канта була однією з останніх спроб розуму аподиктично довести неминучість глобальної альтернативи історії: «взаємна угода про заборону війн або вічний мир «на гігантському кладовищі людства» після останньої війни. [1; 277].

Мислитель не схильний ідеалізувати соціальну історію, але зважаючи на «глибоко

приховану мудрість вищої причини ... спрямовану на об'єктивну кінцеву мету людського роду», переконаний, що політичні принципи та міжнародні зв'язки, які «служили б постійному наближенню до стану вічного миру сповна здійснені» [1,278]. Вічний мир, якщо розглядати його як поняття з підбадьорюваним підтекстом, це «задача, яка поступово розв'язується» [1 ;309], бо людство, сповнене енергією творчого зростання, ніколи не погодиться стати самовбивцею. Однак, Кант визнає, що суспільний прогрес настільки антагоністичний, що виглядає як нескінчене зростання зла, значно випереджаючи стан моралі та духовної культури, начебто навмисно гальмуючи рух історії, чекаючи коли розум буде готовий підпорядкувати об'єктивну логіку подій та речей суверенній самосвідомості.

Доцільність такого припущення має історичний прецедент. Ісус Христос, відправляючи своїх апостолів «до овечок загинулих дому Ізраїлевого», наказав сказати їм: «Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, - Я не мир принести прийшов, а мечі» (Мт. 10:34). Алегорія вражає полярністю суджень, відкритих лише тим, хто особливо відчув у житті владність духовного меча, що порізнув обранців праведника і тих, хто душу свою занастив у запальній ворожнечі. Щоб зберегти мир та злагоду, спокій та взаємні почуття, незалежно від обставин, одного бажання, навіть якщо воно викликано необхідністю, замало. У такому випадку істинна ціна миру була б легковажною, щоб для того підготувати людину витримати випробування на зрілість як суб'єкта історії. Потяг людини до миру зачатий не в пелюшках, а тоді, коли вона, звільняючись від них вчиться самостійно робити перші кроки на звивистій та вузькій стежці своєї ще невизначеної долі, випробовує свої сили та, водночас відчуваючи парадокси творчості і мучеництва, відданості і зради, добра і зла, які вимагатимуть від неї відповіді, що та як вона повинна робити, щоб зробити справу миру метою життя. Для всього цього їй потрібно спиратися на власні сили та здібності, виховати в собі мужність та вміння ламати перешкоди і через терни йти до завітної мети у змаганні з такими ж подвижниками, але тих хто стоїть по той бік барикади. Якщо б всі люди були б однодумцями і кожен був у всьому, а всі в одному, історія, однозначно, не відбулась; одноманітність інтересів, вичікування, коли всі зберуться в одному колі, влада табу над свободою, загальна хвороба пересторог зупинили б суспільний рух на якомусь проміжковому етапі у застиглих формах невикористаних можливостей творчого зростання, бо що ще може так ініціювати бажання оновлення, потребу в перетвореннях, спроби випередження часу та прискорення руху історії як не випробування своїх можливостей у борні незатребуваних сил, що чекають феноменального прориву з боку її обранців? І незалежно від того, наскільки такі бажання та дії узгоджуються з моральними та правовими обов'язками, небезпекою прояву демонічної пристрасті до однобічного лідерства, вони роблять свою добру справу.

Роблячи висновки з роздумів про тривкість миру та зростаючу небезпеку подальшої поляризації добра і зла, духу і пристрастей, миролюбства і войовничості в політиці, суспільних відносинах та між людських відносинах, залишається послатися на віковичне застереження Святого Письма: «Ми знаємо, що ми від Бога, і що весь світ лежить у злі». (1 Ів. 5:19)

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Соч. в 6 Т.Т.Т.4, ч. II. М., 1966 с. 176-231.
2. Ніцше Ф. Соч в 2-х т. т. М., 1991, т.1, с.86-89.
3. Франк С. Смысл жизни. В кн. «Смысл жизни». Антология. М., 1994. с.431-457.
4. Фром Э. Душа человека. М., 1992, с.143-214.
5. ШтайнзальцА. Миф о духовном покое. «Литературная газета» №23, 12.06.1991. с.7.
6. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1994. с.325-401.

АНОТАЦІЇ

В статті розглядається дихотомія духовного та реального світу, їх домінанти та парадокси, звертається увага на відносність їх впливу на формування соціально-етичних та суспільно-історичних відносин.

Автор акцентує увагу на проблему ціннісного визначення миру як ідеї та поняття в історії та сучасній культурі.

АНОТАЦИИ

В статье рассматривается дихотомия духовного и реального мира, их доминанты и парадоксы, обращается внимание на относительность их влияния на формирование социально-этических и общественно-исторических отношений.

Автор акцентирует внимание на проблемы ценностного определения мира как идеи и понятия в истории и современной культуре.

SUMMARY

The author out on the problem of value determination of the world as an idea meaning in the history in modern culture.'

Spiritual and real world, their dominants and paradoxes, besides this, the author points out on their relations with on another, developing social and critical and human and historical relations are showed in the article.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Жуковський В.М.

Національний університет «Острозька академія»

Сьогодні в Україні все більш помітним стає намагання «американізувати» різні сфери суспільного життя. Але при цьому, на жаль, має місце некритичне сприйняття американського способу життя та його виховних ідеалів. Причому запозичуються, як слушно зауважує О.В.Сухомлинська, далеко не кращі зразки американської дійсності. Однією з причин такого явища є те, що виховна традиція Америки ще недостатньо відома в Україні [2]. Тому вивчення, аналіз і використання цього досвіду є актуальною справою для української педагогіки на етапі розбудови національної школи. Зрозуміло, що досвід певної зарубіжної школи не може бути механічно перенесений і ефективно використаний в умовах іншої держави без урахування суспільно-політичних, економічних, релігійно-ідеологічних особливостей і рівня розвитку філософської та психолого-педагогічної наук.

Здійснений нами детальний аналіз теорії й практики морально-етичного виховання в американській школі в 1830-1990-х роках дає підстави порівняти його окремі положення з практикою виховної роботи української школи й сформулювати окремі рекомендації для відповідного виховного процесу в Україні [1]. Тим більше, що навчально-виховні системи обох країн мають чимало спільного і сьогодні стикаються з аналогічними проблемами моральної деградації молоді, насамперед мається на увазі зростання насильства й падіння дисципліни в школах. Незважаючи на те, що необхідність морально-етичного виховання нині активно декларується в обох країнах, у жодній з них воно на практиці достатньою мірою не реалізується.

Морально-етичне виховання в американському суспільстві впродовж усієї історії традиційно здійснюють такі інституції, як сім'я, школа, церква й громада, компенсуючи й доповнюючи при необхідності зусилля одна одної та поділяючи відповідальність за формування характеру молодого покоління [3]. Так, сім'я в ранній період американської історії посідала домінуюче місце у вихованні молоді, а сьогодні її виховна роль знижується через зайнятість батьків на роботі, наявність великої кількості неповних сімей та таких потужних конкурентів, родинного кола, як телебачення, комп'ютерні ігрові програми й Інтернет. Церква також втрачає свої позиції, хоч все ще здійснює значний вплив на духовно-моральне виховання молоді через систему приватних та недільних шкіл, молодіжні табори, благодійну діяльність тощо. На зорі американської держави громада досить міцно корегувала виховні впливи сім'ї та школи, але то були часи, коли американці були менш мобільними і вели більш осілий спосіб життя. В останні десятиліття у зв'язку з постійними внутрішніми мігра-